

“İSLÂM” KONULU MAKALELERİ

ZİYA GÖKALP

Hazırlayan
Nargiza Sattarova

Bilge
Kültür • Sanat

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
------------	---

İSLÂM MECMUASI'NDAKİ MAKALELERİ

İslâm Terbiyesinin Mahiyeti.....	17
Fıkıh ve İçtimaiyat.....	21
İçtimai Usul-i Fıkıh.....	26
Hüsün ve Kubuh.....	31
Örf Nedir?.....	34
Kıymet Hükümleri.....	40
İçtimai Nev'iler.....	43
Dinin İçtimai Hizmetleri [1].....	50
Diyanet ve Kazâ.....	53
Dinin İçtimai Hizmetleri 2.....	58
Dinin İçtimai Hizmetleri 3 Müspet Ayinler.....	63
Din ve Şeriat.....	69
İttihat ve Terakki Kongresi [1].....	73
İttihat ve Terakki Kongresi (Geçen nüshadan mâ-ba'd) [2].....	77
İttihat ve Terakki Konferansı Münasebetiyle.....	87
İslâmiyet ve Asrî Medeniyet 1.....	92
İslâmiyet ve Asrî Medeniyet 2.....	99
“Halk Nazarına Bir Nice Mesele” 1.....	109

TAMAMLANMAYAN MAKALELERİ

Cahiliyet Ailesi ve İslâmiyet'in Aile Hukukunda	115
Yaptığı İnkılâplar.....	115
Dine Doğru.....	129
Hilâfetin Hakiki Mahiyeti.....	137
Hilâfetin İstiklâli.....	144
Hilâfetin Vazifeleri.....	147
İSİMLER VE KAVRAMLAR.....	153
SÖZLÜK.....	170

ÖNSÖZ

Ziya Gökalp'ın İslâmî hassasiyeti fazladır. Çalışmalarında, İslâmî konular ağırlık teşkil eder.

İtilâf güçlerinin Malta'ya birlikte sürgüne gönderdikleri Türkçü hareketin önde gelen ismi Ahmet Ağaoğlu *Türk Yurdu* dergisinde, Gökalp'ın vefatından sonra çıkarılan özel sayıda yayımladığı makalesinde onun "İslâmcılığı" üzerinde durur:

"Ziya Türkçü olmakla beraber İslâmcı idi. Ziya'yı dinsizlikle itham etmek kadar insafsızlık olmaz. Ziya bir zamanda zuhur etti ki Türk münevverlerinin kısm-ı âzamı ya kozmopolit veyahut tamamen lâkayt idi. Dinin ehemmiyet-i içtimaiyesini bu münevverlere ilk evvel ilmî usul ile izah eden ve bu münevverleri din ile iştigale sevk eden Ziya'dır. Ziya Türkçülüğü de, İslâmiyet'siz tasavvur edemiyordu. Lisandan sonra dini milliyetin en mühim amili addeden Ziya İslâmiyet haricinde Türklük kabul etmiyordu." (Ağaoğlu Ahmet, *Türk Yurdu*, II. seri, C. I, S. 3 (1340 [1924]), s. 164)

Elinizdeki eserde, *İslâm Mecmuası*'nda ve sürgün dönüğü memleketi Diyarbakır'da çıkardığı *Küçük Mecmua*'da yer alan "İslâm" konulu makalelerini bir araya getirdik.

İslâm Mecmuası'ndaki bazı makaleleri imzasızdır. Hâlbuki makalelerin çıktığı dergilerin jeneriğinde Gökalp'ın makalesi olduğu bir kısmında belirtilmiştir. Makalelerin

tümünü okuduğunuzda birbirini takip ettiği bariz olarak görülmektedir. Kendisi de makale içinde önceki işlediği konulara atıfta bulunmuştur. Elbette tespit edilemeyen makaleleri de vardır. “Din ve Şeriat” makalesini, Kâzım Nami Duru, “*Ziya Gökalp*” (1949) kitabında belirtmeseydi, onun olduğunu bilemeyecektik.

Türk Yurdu'nda, “Ziya” imzalı Musa Carullah Bigiyef'in, “Halk Nazarına Bir Nice Mesele” başlıklı risalesi üzerine bir makale çıkmıştır. “İslâm” konulu bu makalenin Gökalp tarafından yazıldığını düşünüyoruz. Bu kitaba ekledik. Ayrıca çok tartışılan *Küçük Mecmua*'da yayımladığı “Dine Doğru” ve “hilâfet”e dair makalelerini verdik.

Gökalp'in dipnotlarını (Gökalp'in notu) şeklinde belirttik. Diğer dipnotlar tarafımızdan konmuştur.

Metinde geçen isimleri ve kavramları açıkladık. Sözlük ekledik.

Burada, metinde karşılaştığımız güçlükleri aşmada dinî bilgi derinliği ve Arapçaya bihakkın vukufuyla bize yardımcı olan Mehmet Can Bey'e teşekkür ederim. Yine Bilge Kültür Sanat Yayınları'nın sahibi Adnan Mecid Yüksel Bey'e esere gösterdiği ihtimamdan dolayı teşekkür etmem gerekiyor.

Nargiza Sattarova

Ziya Gökalp

Ziya Gökalp 23 Mart 1876 tarihinde Diyarbakır'da doğdu. Asıl adı Mehmet Ziya'dır. Mehmet Tevfik Efendi'nin oğludur. Babası Vilâyet Evrak Memuru Mehmet Tevfik Efendi (1851-1890), annesi Zeliha Hanım'dır (1856-1923). İlköğrenimini 1883 yazında başladığı Mercimek Örtmesi Mahalle Mektebi'nde tamamladı. Ardından 1886'da Diyarbakır Askerî Rüştiyesi'ne girdi. 1891'de ikinci sınıftan kayıt yaptırarak Diyarbakır Mülkî İdadîsi'ne başladı. İdadînin yedi yıla çıkartılması üzerine buradan ayrıldı.

Dr. Yorgi adındaki hocasından Yunan filozoflarını, amcası Hacı Hasip Efendi'den de İslâm felsefesini okudu; Arapça, Fransızca dersleri aldı. Maarif müdürlüğü ve idadîde (ortaöğretim) tarih öğretmenliği yapan Mehmet Ali Aynî'den ise tarih okudu.

Bir yanda Dr. Yorgi'nin pozitif telkinleri, diğer yandan İslâmî hassasiyeti onun ruhunda fırtınalar kopardı. 1894 yazında alınına tabancayı dayayarak kendisini öldürmek istedi. Kurşun beyne ulaşmadığı için kurtuldu.

1895'te okumak için kardeşiyle İstanbul'a geldi.

Fakat parası olmadığı için ancak ücretsiz olan Baytar (Veteriner) Mektebi'ne girdi. Son sınıfta II. Abdülhamid yönetimine karşı gizli bir teşkilâta katıldığı ve zararlı faaliyetlerde bulunduğu iddiasıyla tutuklandı (1898), dokuz ay

hapis yattı. Mahkûmiyeti sonunda okula kabul edilmeyerek memleketi olan Diyarbakır'a sürüldü (1900).

Aynı yıl amcasının kızı Vecihe Hanım'la evlendi. Bu sırada çeşitli memuriyetlerde bulundu.

1903'ten sonra Diyarbakır Ticaret Odası'nda çeşitli görevlerde bulundu. *Vilâyet Gazetesi*'nin başyazarlığını yaptı.

1905 yılında, halka kötülük eden dolayısıyla aşiret reisi İbrahim Paşa'ya karşı halkı ayaklandırdı.

23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanı üzerine İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır, Van ve Bitlis heyetlerinin müfettişliğine getirildi.

1909 yılında Dârülfünûn'da ders vermek üzere İstanbul'a geldi. Yeterli ücret alamadığı için birkaç ay sonra Diyarbakır'a döndü.

Peyman gazetesini çıkarmaya başladı.

18 Eylül 1909'da Selanik'te toplanan parti genel kongresine Diyarbakır delegesi olarak katıldı. Bir yıl Diyarbakır'da Maarif müfettişliği yaptıktan sonra 1910 yılı aralığında Selanik'e gitti. İttihat ve Terakki Mekteb-i Sultanîsi'nde sosyoloji okuttu. Ömer Seyfettin ve Ali Canip [Yöntem]'in çıkardığı *Genç Kalemler* dergisine yazılar yazdı.

1912'de Ergani mebusu seçildi. Balkan Savaşı çıkınca Selanik'ten İstanbul'a geldi. Üniversitede sosyoloji okudu (1915-1919). *Türk Yurdu* ve *Halka Doğru* dergilerine, *Tanın* gazetesine makaleler yazdı. 1914'te İttihat ve Terakki'nin desteğiyle *İslâm Mecmuası*'nın çıkarılmasına öncülük etti. 1917'de *Yeni Mecmua*'yı yayımladı (Birinci devre: Haftalık. İlk sayı: 11 Temmuz 1917. 66 sayı. Son sayısı: 6 Teşrinievvel 1918. İkinci devre: 1 Kânunusani 923. İmtiyaz sahibi: Falih Rıfki [Atay], 23 sayı). İstanbul'un işgali sırasında İngilizler tarafından tutuklanıp Bekirağa Bölüğü'ne kapatıldı. 1915 Ermeni Tehciri'nden sorumlu tutulmak istendi. Divân-ı Harb-i Örfî'de sorgulandı.

28 Mayıs 1919’da arkadaşlarıyla sürgüne yollandı. Dört ay Limni, on altı ay da Malta Adası’nda esir kaldı. Ankara Hükûmeti’nin çabaları sonunda 30 Nisan 1921’de kurtuldu ve 13 Haziran’da Ankara geldi. Ancak İttihatçı geçmişi yüzünden kendisine mesafeli durulunca eylülde Diyarbakır’a gitti ve orada *Küçük Mecmua*’yı yayımlamaya başladı (5 Haziran 1922-5 Mart 1923. 33 sayı. Çoğu yazılarını kendisi yazdı). Yazılarıyla Millî Mücadele’yi destekledi.

Telif ve Tercüme Heyeti’nde çalışması için Ankara’ya davet edildi. Ankara’da, Mustafa Kemal Paşa kendisinden Cumhuriyet Halk Fırkası için program taslağı hazırlamasını istedi. 11 Ağustos 1923’te toplanan İkinci TBMM’ye Diyarbakır milletvekili seçildi. Bir yıl sonra tedavi için geldiği İstanbul’da, 25 Ekim 1924 tarihinde öldü. Çemberlitaş’taki Sultan II. Mahmud Türbesi’ne gömüldü.

Onun fikir hayatında ikinci devreyi *Genç Kalemler* dönemi teşkil eder. Bu devrede Osmanlıcılık görüşünü bırakıp Türkçülük görüşünü benimser. Ziya Gökalp’ın Türkçülüğü, lisanî Türkçülüktür. Bu evredeki düşüncelerini *Altın Destan* adlı eserinde dile getirmiştir.

Ziya Gökalp’ın fikrî hayatında üçüncü devre Durkheim’i tanıdığı ve onun sosyolojisini uyguladığı devredir. Gökalp Durkheim’in tesirinde millet, din, hars (kültür), medeniyet, mefkûre (ideal) kavramlarını ilmî bir şekilde değerlendirdi ve onları bir metoda bağladı. Durkheim’e göre: “Cemiyet hayatının temeli din hayatıdır; bütün sosyal müesseselerin, hatta düşüncemizdeki mantık kalıplarının temeli dinde bulunur.” Ancak, Durkheim, Auguste Comte’un pozitif anlayışına bağlı olduğu için dini sosyal bir realite olarak görür. Toplum gelişerek pozitif düşünceye ulaşacaktır ve bu düşünce din gibi kutsal bir özellik kazanacaktır. Gökalp Durkheim’i takip ettiği için bu anlayışa bağlı olarak dinle ilgili birtakım düzenleme teklifleri getirdi. Diğer taraftan din, onun vicdanında çatışmalar ve yankılar uyardı; şahsi hayatında vecd ve istiğrak hâlinde kaldı.

Ona göre milliyet kavramı yenileşmek anlamı taşır. Ziya Gökalp'a kadar gelişmek için belli başlı üç yol gösterildi:

- a) Türkçülük
- b) İslâmcılık
- c) Medeniyetçilik

Ziya Gökalp ayrı ayrı programlara bağlı olan bu üç yolu tek bir sistem hâlinde birleştirdi, *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak* adlı eserinde bu birleşmenin programını çizdi.

Ziya Gökalp, sanat anlayışını çeşitli devrelerde parça parça anlatır. Sanat anlayışını en derli toplu ve kesin şekilde Türkçülüğün tam bir programı olan *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde verir. Ona göre Türk sanatlarının hepsi Batı tekniklerine göre ele alınmalı; Halk edebiyatından örnekler, Batı edebiyatı türleri içinde işlenmelidir. Buna göre şair ve yazarlar bir yandan halka doğru gitmeli, diğer yandan Batı'ya yönelmelidir. Şiirde aruz vezni yerine hece vezni kullanılmalı, halk şiirinin şekilleri benimsenmelidir. Dilde ikilik terk edilmeli, konuşma dili yazı dili olarak kullanılmalıdır.

Şiirleri: *Şaki İbrahim Destanı* (1908; *İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler*, 1976), *Ala Geyik* (1914), *Kızıl Elma* (1915), *Yeni Hayat* (1918), *Altın Işık* (1923), *Şiirler ve Halk Masalları* (Haz. Fevziye Abdullah Tansel, 1952).

Ziya Gökalp'ın yazdığı ve çıkmasına öncülük ettiği dergiler: *Yeni Mecmua*, *Genç Kalemler*, *Küçük Mecmua*, *Türk Yurdu*, *İçtimaiyat Mecmuası*, *İslâm Mecmuası*, *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, *İlim*, *Felsefe*, *Fen Tetebbuatı Mecmuası*, *Halka Doğru Mecmuası*, *Muallim Mecmuası*, *Şair Mecmuası* ve *Millî Tetebbular Mecmuası*.

Gökalp'ın yazılarını yayımladığı başlıca gazeteler ise şunlardır: *Dicle*, *Diyarbakır*, *Şurâ-yı Ümmet*, *Tanin*, *Peyman*, *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Yeni Türkiye*, *Rumeli*, *Yeni Gün*, *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Donanma*.

İncelemeleri: *İlm-i İçtima Dersleri* (1913), *İlm-i İçtima-i Dinî* (1913), *İlm-i İçtima-i Hukuk* (1914), *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak* (1918), *Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?* (1918), *Türkçülüğün Esasları* (1923), *Doğru Yol, Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri* (1923), *Türk Töresi* (1923), *Türk Medeniyet Tarihi* (1925), *Ziya Gökalp ve Çınaraltı* (Cumhuriyet gazetesinde çıkan yazıları, Ali Nüzhet Göksel, 1939), *Ziya Gökalp Diyor ki* (Dergilerde çıkan yazılarından seçmeler, A. N. Göksel, 1950), *Fırka Nedir?* (Zonguldak 1947), *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı* (İlk makale ve şiirleri, Şevket Beysanoğlu, 1956), *Felsefe Dersleri* (Malta sürgünü yıllarında - 22 Eylül 1919-30 Nisan 1921 - yazdığı felsefe metinleri. Çeviriyazı ve sadeleştirme bir arada. Hzl. Ali Utku, Erdoğan Erbay, 2006).

Mektupları: *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları* (A. N. Göksel, 1931), *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları* (A. N. Göksel, 1956), *Limni ve Malta Mektupları* (Fevziye A. Tansel, 1956).